

ОСОБЛИВОСТІ ОПРАЦЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2(50)

УДК 811.1612'06'373

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).257–263

Кочан І. Особливості опрацювання українських терміносистем на сучасному етапі; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про різні підходи до впорядкування фахових терміносистем в українській мові від середини XIX століття до сьогодні, від часу, коли наукову мову прагнули зробити доступною для простолюдина, тобто перевести на національну основу, до розмаїття сучасних напрямів упорядкування термінології. Здійснено огляд літератури та наукових праць, у яких автори торкалися тих чи тих питань розвитку українських терміносистем. Однак повного й послідовного опису цих процесів не спостерігали, тому показ таких пошуків у діахронному аспекті вважаємо актуальним. У працях із термінознавства, опублікованих у журналі «Основа», у матеріалах «Записок» чи «Збірників» Наукового товариства імені Т. Шевченка, Інституту української наукової мови, у рецензіях на публікації цих установ неодноразово згадувалося про народницький чи міжнародний підходи до впровадження наукових термінів, наводилися думки вчених-термінологів щодо переваг того чи того підходу. Торкалися цієї проблеми І. Огієнко, Ю. Шевельов, чії праці були недоступними в радянський період. Лише за роки незалежності вони почали поступово відкриватися широкому загалу.

На сучасному етапі дослідження терміносистем учені описують вже не два, а більше підходів до терміновпорядкування. Проте життя не стоїть на місці, і сьогодні маємо ще один напрям удосконалення національних сучасної української мови – радикальний реформізм. Його представниками є науковці-нефілологи Києва, Харкова, Львова. Мета статті – ознайомити читачів з різними підходами в історії української мови до формування й розвитку національних терміносистем, вказавши на їхні характерні риси, плюси й мінуси, визначити семантико-прагматичне навантаження кожного підходу, з'ясувати провідні тенденції у творенні фахових назв.

У результаті дослідження було встановлено: на сучасному етапі домінує поміркований напрям, оскільки термінологію впорядковують з урахуванням історичних, політичних, національних чинників, виробляючи оптимальний варіант назви наукового поняття. Хоча в деяких терміносистемах (комп'ютерній, робототехніки, мобільного зв'язку, спорту) переважає запозичена лексика, у медицині – лексика класичних мов.

Ключові слова: термін, терміносистема, історія мови, упорядкування термінології, українська мова.

Окреслення проблеми. Історія українського термінознавства надзвичайно цікава і до сьогодні ще не зовсім досліджена. Але зі здобуттям Україною незалежності вона стала доступною для зацікавлених осіб та широкого загалу, оскільки відкрилися колись заборонені спецфонди, передруковують книжки українських мовознавців попередніх епох, з'явилися підручники правдивої історії України. Вперше цієї проблеми торкнувся І. Огієнко, зазначивши, що *«українська інтелігенція останні шість віків (XV–XX) усе жила в чужій культурі... Ось тому вироблення української наукової мови ніколи не йшло в нас нормальним шляхом...»*. *«За опрацювання наукової термінології окремі українські одиниці беруться рано, що з 1860-х років... за неї часто бралися особи (як часом і тепер) з великим патріотизмом, але малим фаховим знанням, справа творення української термінології довго не виходила з дилетантських рамок»* [Огієнко 2001]. Детально описав випуск термінних словників періоду «золотого десятиліття» Ю. Шевельов.

Аналіз досліджень. Вперше матеріали історії українського термінознавства, і зокрема термінографії, були опубліковані в підручнику «Українське термінознавство», який уклали львівські вчені з кафедри української мови Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. Книжка побачила світ 1994 року у львівському видавництві «Світ». 1999 року вийшла брошура Г. Наконечної «Українська науково-технічна тер-

мінологія» (видавництво «Кальварія»). Тут так само детально описано всі термінні організації й установи крізь призму хімічної терміносистеми. І зазначено, що в європейській науці XIX століття чітко сформувалися два підходи до творення національних терміносистем: 1) інтернаціональний (його головний постулат: творити терміни на базі латинської мови) та 2) народницький (терміни треба творити на власномовній основі) [Наконечна 1999, с. 8]. Описуючи сучасний етап розвитку української науково-технічної термінології, авторка подала п'ять основних напрямів термінотворення: формальний, етнографічний, консервативний, інтернаціональний та поміркований [Наконечна 1999, с. 51–52]. У 2020 році перелік цих підходів повторили Л. Фурт та Л. Дмитрук у навчальному посібнику «Термінологія».

Мета та завдання статті. Ознайомити читачів із різними підходами в історії української мови до формування й розвитку національних терміносистем. Завдання: вказати на їхні характерні риси, плюси й мінуси. Означити семантико-прагматичне навантаження кожного підходу в різні історичні періоди розвитку української мови, розглянути сучасні підходи до терміносистем у конкретних термінографічних працях.

Методи та методика дослідження. Систематизація зібраного матеріалу в описово-ілюстративному ракурсі.

Виклад основного матеріалу. Терміносистема – це впорядкована система термінів певної галузі знань на рівні логіки та мови. Терміносистема має ієрархічну побудову, впорядковану термінознавцями та фахівцями відповідних наукових галузей. Оскільки таких галузей знань є кілька сотень, то, звичайно, охопити всі в одній статті просто неможливо.

Цікавість до термінознавства як науки про терміни починається з кінця XIX – початку XX століття. Термін як одиниця наукової мови був у центрі уваги науковців уже в публікаціях журналу «Основа», Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Інституту української наукової мови, а також багатьох інших наукових центрів (1913 – Київ, 1918 – Луганськ тощо), які також починають друкувати наукові праці українською мовою.

Так, у журналі «Основа» № 7 за 1861 рік була опублікована стаття Михайла Левченка «Заметки о русинской терминологии», у якій автор розмірковує над тим, що терміни повинні бути доступними та зрозумілими не лише для вчених, а й для простолюдників, тому терміни «следует составлять в духе народного языка, чтобы впоследствии они могли быть приняты самим народом» [Левченко 1861, с. 185]. У кінці статті автор подав у вигляді додатку короткий русинський термінологічний словник, узявши за основу словники польської та чеської мов, де запозичені слова замінювалися національними відповідниками. Наприклад: **арифметика** – *щотниця*, **алгебра** – *німа щотниця*, **арсенал** – *зброїня*, **математика** – *численця*, **орфографія** – *писовня*, **пульс** – *живчик*, **фізика** – *сильниця* (наука о действии тіл на другі тіла, о силах), **хімія** – *лучба* (чешск.) *истинця* або *властниця*. Як бачимо, окремі пропозиції автора знайшли відгомін і в сучасних пошуках.

Однак не всі думки М. Левченка сприйняли його сучасники. Так, у відгуку П. Єфименка «По поводу замітки М. Левченка «О русинской терминологии», вміщеної в «Основі» № 8 за 1862 рік, автор критикує його підхід до творення українських відповідників, оскільки «терміни *щотниця*, *счетоводство*, *численця* походять від слів *счет* і *число*, яких у малоросійській мові не існує (?), а є *лікь*, *лічба*, *рахуба*, *рахунок*, з яких і потрібно було б творити згадані терміни...» [Єфименко 1862, с. 46]

Термінологи НТШ також мали різні погляди на розвиток української термінології, тому виокремились такі дві групи науковців: 1) прихильники термінотворення в дусі народної мови, на її основі й за її законами (В. Левицький, І. Пулюй, І. Верхратський, І. Кандяк, Р. Цегельський), їхнє гасло: «брати переважно корені рідної мови»; 2) симпатичні запровадження в українську мову інтернаціональної термінології (І. Горбачевський, С. Рудницький, М. Вікул, А. Семенцов). Вони були прихильниками скажімо, повного відтворення англійської термінології в деяких наукових галузях, оскільки ця мова на той час набула визнання в європейській науці.

У період існування УНР (1918–1920 рр.) відбувається стихійне видання словників у регіонах

східної України. Всі ці словники створювалися винятково на пуристичних засадах, наприклад, «Медичний словничок. Матеріали для української медичної термінології» П. Адаменка (1917) пропонував такі заміни для іншомовних слів: **артерія** – *б'ючка*, **екстракт** – *витяг*, **тиф** – *глухачка*, **бронхи** – *душниці*, **астма** – *задих*, **ванна** – *купільник*, **дифтерит** – *обклад*, **короста** – *чухачка*. Відповідно «Російсько-український словничок термінів природознавства і географії» К. Дубняка (1917) подавав такі відповідники до іншомовних термінів: **гербарій** – *зільник*, **травник**, **резонатор** – *голосник*, **меридіан** – *південник*, **материк** – *суходіл*, **нуль** – *оник* (заст.), **гвоздика** – *купчок* (діал.), тобто спостерігаємо наближення наукової мови до живого українського мовлення. Ці словники, якщо їх розглядати як тлумачні, безумовно, мають цінність, але, коли вони претендують на цілковите витіснення усталених у практиці запозичень, їхня роль стає проблематичною.

У словничках 1918 р. спостерігається та сама пуристична тенденція: **ідеал** – *правозір*, **опера** – *співогра*, **комета** – *мітла*. Чимало тут і прикладів заміни одних іншомовних термінів іншими запозиченнями. Зокрема: **афера** (фр.) – *гешефт* (нім.), **пароль** (фр.) – *гасло* (пол.). 1919 р. при Історично-філологічному відділі УАН організовано Правовисно-термінологічну комісію. У кінці 1920 р. комісія при УНТК збрала понад 200 000 карток матеріалів із друкованих джерел, але за перші 3 роки після повного встановлення радянської влади (1920–1922 рр.) вийшло лише 3 словники термінів, найголовніший із них – М. Галина «Російсько-український медичний словник» (Київський губернський відділ охорони народного здоров'я, 1920 р.); його «Медичний латинсько-український словник» з'явився 1926 р. вже у Празі (2 вид. 1969 р. у Детроїті). Автор пропонував увести до живання питомо український еквівалент для кожного терміна іншомовного походження. У медичних термінах іншомовного походження були подані ряди українських відповідників: **авітаміноз** – *голоднеча на вітаміни*, **брак вітамінів**; **агонія** – *скін, сконання, конання, часування, часи*; **бактеріоскопія** – *тоїжкодовідне, дріб'янкове, бактерійне дослідження, бактерійний дослід, бактеріорозглядання*; **бактерія** – *тоїжка, бактерія, дріб'янка*; **дизентерія** – *кривавиця, різачка, бігунка, червінка*; **імунітет** – *неуразність, неуразливість, нечуйність на хворобу, відпорність, імунітет*; **катаракта** – *полуда, сочевиця, сивий морок, мрак сивий, катаракта*; **пальпація** – *мацання, обмацування, дотикання*. Проте переважна більшість українських термінів не витримали випробування часом і були замінені запозиченими.

У 20-х рр. також співіснували дві течії, два напрями термінотворення – *народницький* та *міжнародний*. Велися дискусії науковців щодо переваг того чи того підходу. Серед народницького напрямку функціювали дві українські школи: *харківська* (*помірковані пуристи, синтетичний напрям*) і *київська* (*крайні пуристи, етнографічний напрям*).

Ю. Шевельов називав **харківську школу поміркованою**, представленою прихильниками «**синтезму**» (бо йшлося про синтезу народної й книжної традиції, хутірських та урбаністичних елементів»), або ж **поміркованими пуристами** [Шевельов 1998, с. 166]. До неї входили О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило (в пізніших роботах) та ін., близько до них стояли В. Ганцов, А. Ніковський і ще дехто.

Представниками етнографічної школи були А. Кримський, С. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Різниця між крайніми і поміркованими пуристами полягала в різних тенденціях поповнення термінологічних словників. Якщо помірковані пуристи сприймали запозичення, особливо терміни з латинськими та грецькими коренями як закономірне явище розвитку наукового стилю, то крайні пуристи пропонували замінити усі запозичені терміни – національними відповідниками. Наприклад: **конус** – *стіжок*, **маятник** – *хитун*, **фільтр** – *цідило*, **клапань** – *затичка*, *хлипавка*, *хлипок*, *хлипець*; **лінза** – *сочка*; **мотор** – *двигач*, *рухник*, *движник*, *двигало*, *двигун*; **резонанс** – *відгомін*, *відголос*, *відгук*, *співзвучність*, **дублет** – *двійчак*, **манометр** – *знітомір*, **резервуар** – *збірниця*, **рефлктор** – *відбивач*, **рефракція** – *залім*, **телеграф** – *далекотис*, **фокус** – *збірсовіт*.

Основне завдання для О. Курило, як і для М. Гладкого та М. Сулими щодо творення літературної мови загалом і наукової зокрема полягало не в стиранні відмінностей між наддніпрянською і галицькою мовою, а в тому, щоби позбутися російськомовних впливів. Свою діяльність мовознавці спрямовують на те, щоби стати у пригоді літературній мові й «на її характерні хиби вказавши, подати й поправні форми й звороти» [Курило 2004, с. 77].

І. Франко **був противником пуризму**, бо це віддаляло одних слов'ян від інших. У збірці статей «В наймах у сусідів» Франко аналізує практичні аспекти опрацювання іншомовної термінології.

У цей самий час в Україні вийшло друком 49 термінологічних словників, тільки Інститут української наукової мови випустив у світ близько 30 словників (здебільшого термінологічних російсько-українських чи українсько-російських) [Шевельов 1998, с. 105].

Наприкінці червня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про зміни в українській науковій термінології, граматиці та правописі», яку подала комісія у складі М. Попова, С. Косіора, П. Постишева, В. Затонського та А. Хвилі. Словники заново редагували, відкидаючи терміни, що викликали заперечення як ужиті або утворені на засадах «шкідництва». Інтенсивність запозичень з російської мови зростає настільки, що, як зазначалося на Другій міжнародній науковій конференції з проблем української науково-технічної термінології (Львів, 1993), протягом лише двох років (1934–1935) ІУНМ вилучив з української мови 14 500 українських термінів і замінив їх «перевертнями».

Так звана «інтернаціоналізація», на відміну від процесу, який тривав на початку 20-х років, вже стосувалася запозичення не іншомовних елементів, а російських слів в інші мови народів СРСР. Російську мову було оголошено «носієм передової культури». Русифікація національних мов відбувалася різними шляхами – через широке запровадження російських лексем, через перехід на кирилицю, через підвищення статусу російської мови в національних республіках і навіть через фонетичні заміни в деяких національних мовах. Ще одним фактом, який поглибив процес русифікації, було надання російській мові статусу так званої «культурної місії», що передбачало доступ до джерел радянської та світової культури винятково російською мовою.

Критичний стан термінологічної справи в УРСР спричинив спроби опрацювання термінології в еміграції. Початки цієї праці виводяться від спроб студентських громад по Першій світовій війні в Празі, Берліні й Данцигу. Більшого розміру праці були здійснені в Українській Господарській Академії в Подєбрадах у Чехо-Словаччині, де утворено Науково-термінологічну комісію при сільськогосподарському інженерному відділі («Німецько-український лісотехнічний словник» (1928 р.); «Російсько-український сільськогосподарський словник» (1927 р.) та інші), і пізніше в Словниковому відділі Українського Наукового Інституту в Берліні («Німецько-український технічний словник» І. Жуковського -3. Кузели (1943 р), німецько-український медичний П. Оестерле – Р. Смика (1944 р.).

Науковці української діаспори обґрунтували доцільність термінологічної праці на еміграції. Анатоль Вовк зазначав, що термінологічна праця на еміграції мусить бути спрямована в передусім на потреби Батьківщини... Із самостійністю потреба доброї термінології у всіх ділянках культури, науки і техніки стане актуальна і пекуча. Усе, що до цього часу робилося, буде упорядковане, виправлене, доповнене чи запропоноване на еміграції, буде тоді використане й належно оцінене. Цей лексичний фонд прискорить тим самим процес культурного відродження народу... А з першими проблесками волі вона знайде шлях в Україну.

За межами України позиціонували також два напрями: міжнародний та етнографічний, або народницький. Його яскравим представником був Павло Штепа. У своєму словнику чужослів він не лише намагався замінити іншомовне слово питомим, українським, а й укласти ці відповідники у певну словотвірну модель, структуру. Порівняймо: **альтиметр** – *висотомір*, **бариметр** – *тягомір*, **барометр** – *тискомір*, **мікрометр** – *дрібномір*, **метеорологія** – *погодознавство*. Учений вважав, що компонент **авто** відповідає українським словам **само**, **власно** і запропонував такі відповідники до запозичених слів: **автобіографія** – *власножиттєпис*, **автогамія** (рослин) – *самозапил*, **автогонія** – *самозарод*, **автограф** – *власнопідпис*, **автодидакт** – *самоук*, **автоінтоксикація** – *самозатруй*, **автоінфекція** – *самозараза*, **автокефалія** – *незалежність*, **автократ** – *володар*, *владар*, **автократія** – *єдиновладдя*, **автоліза** – *само-*

розчин, **автомат** – саморух, самороб; (зброя) – *самопал*; (писалка) – *самописка*, **автомахія** – *самосу-перечка*; **автонім** – *справжнє ім'я*, **автономія** – *самоуправа* тощо [Штепа, 1978].

Пропоновані еквіваленти не завжди відповідають точності. Зокрема, подані у словнику П. Штепи замітники на зразок **андро-** – *людино-* порушують принцип точності терміна, оскільки значення компонента не людина, а чоловік, тобто особа чоловічої статі. Тому аналоги: **андрофобія** – *людиноненависництво*, порушують термінологічну норму, оскільки *андрофобія* – це **чоловік** *ненависництво*, *боязнь* *мужчини*. [Штепа 1978].

Підсумовуючи сказане, Галина Наконечна у праці «Українська науково-технічна термінологія» (Львів, 1999) зазначає, що українська наукова термінологія формувалася в руслі європейських національних термінологій, де провідними підходами до формування національних терміносистем були *інтернаціональний* (творення на базі латинської мови) та *народницький* (терміни творили на власномовній основі). Авторка здійснила огляд історичних етапів розвитку української наукової термінології протягом 150 років, починаючи від 1848 року [Наконечна 1999, с. 8].

Сучасний етап пов'язаний із здобуттям Україною у 1991 р. статусу незалежної держави. Українська мова проголошена офіційною державною мовою. Українська держава постає перед проблемою відродження української мови, а особливо української термінології, що значно інтенсифікує процес створення словників.

На етапі 1990-х років авторка вказала на п'ять підходів до упорядкування української науково-технічної термінології. Це *формальний*, *етнографічний*, *консервативний*, *інтернаціональний* і *поміркований*.

1. **Формальний**. Головним для нього є кількісний показник – якнайскоріше видання словника. заміна іншомовних термінів власними.

2. **Етнографічний**. Він ґрунтується на ідеї відродження національної термінології НТШ, ІУМ. Творці словників прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни початку століття.

3. **Консервативний**. Його прихильники виступають за збереження науково-технічної термінології в такому вигляді, у якому вона була за радянського часу. Це так званий принцип «реальної мови».

4. **Інтернаціональний**. Для нього характерне введення до української науково-технічної термінології великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської.

5. **Поміркований**. Він передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників та вироблення її оптимального варіанту [Наконечна 1999, с. 51–52].

Цю саму класифікацію з деякими уточненнями запропонували у своєму посібнику Д. Фурт та Л. Дмитрук (2020).

Консервативний напрям добре представлений у словниках 70–80-х років, у тих термінографічних працях, якими ми нерідко ще й досі користуємося.

Однак деякі поняття можна трактувати по-різному. Тому основними критеріями нормативності термінів на цьому етапі розвитку термінології є системний та національний, за якими з терміносистем мають бути вилучені скальковані з російської мови термінні одиниці, наповнені невдало перекладеними покручами й кальками російських словотворчих моделей.

Представником **етнографічного** напрямку в 90-х роках став «Російсько-український медичний словник», який уклали О. Мусій, С. Нечай, О. Соколюк та С. Гаврилук (Умань, 1992). Цікаві замітники слів з міжнародними компонентами знаходимо, зокрема, до термінів: **кардіолог** упорядники словника пропонують національні відповідники *серцезнавець*, *серцевник*, а замість **уролог** – *сечознавець*, *сечівничник* тощо, **гомеопатія** – *подібнотікування*, *подібнотікувальність* [с. 124], **гастрит** – *шлунковиця*, *звина* **шлунок** – *стравник*, *трунок*, **кома** – *зне-мора*, **міозит** – *м'язовиця*, **ангіоспазм** *жилоскорч*, **геморой** – *почечуй*, **жировик** – *товщак*, **печія** – *зага*, *згага*, **аборт** *уровище*, **ацидоз** – *кислокрів'я*, **барабанна перетинка** – *бубноперетинка*, **цукровий діабет** – *цукросеччя*, **простуда** – *підвій*, **пульпа** – *мезга*, **п'ятка** – *ступак*, **рак** – *пістряк* тощо [РУМС]. Сьогодні вони відходять до пасивного термінного фонду та існують лише в словниках, оскільки не витримують мовної апробації.

Склад і структура української термінології залежать не лише від процесу відновлення її національної ідентичності, але й від розв'язання низки мовних питань, що виникли в контексті глобалізаційних процесів у сучасному світі. Одне з цих питань – вплив «глобальної» англійської мови на національні термінні системи, який може бути як позитивним, так і негативним. На сьогодні зростає значення вноормувальної діяльності суб'єктів мовного планування, які мають багато завдань щодо впорядкування української термінології.

Насичення термінологічного словника інтернаціональною лексикою є природним процесом. Тут враховуємо і темпи глобалізації та розвитку міжнародних зв'язків. Іншомовні слова складніше сприймають і розуміють, проте стисла форма, відносна точність і міжнародна популярність становлять їхні переваги в практиці спілкування. Традиційно термінами-**інтернаціоналізмами** вважаються слова або сполуки, що існують у багатьох мовах з однаковим значенням та асимільовані згідно з їхніми фонетико-морфологічними принципами. Якщо ж така умова не виконується, то в такому разі слова іншомовного походження є лише запозиченнями. Станом на сьогодні, наприклад, питома лексика в галузі спорту становить 30%, 50% – це запозичення, решта 20% – інтернаціоналізми. Найбільше (42%) термінів походить з англійської мови, по 13% мають французьке та грецьке походження, 4% – німецьке, 3% перське, по 2% термінів запо-

зичнені з італійської, латинської, голландської мов, близько 1,5% термінологіки походить із японської та санскриту, менше ніж 1% слів становлять терміни з португальської, іспанської, норвезької, шведської, ескімоської, китайської, татарської мов [12].

Сьогодні домінує **поміркований** напрям. Цей підхід до розв'язання термінологічних проблем полягає у виробленні оптимальних варіантів термінних номінацій з огляду на принцип стабілізації наукової мови, тобто зрівноважувати процеси відновлювання термінного корпусу за словниками 1921–1933 рр., породжувати автентичні і запозичувати одиниці на позначення нових понять поруч із процесами, спрямованими на зберігання термінів, які вже існують у науковому обігу і яким наразі немає адекватних питомих замінів. Зрозуміло, що реалізувати на практиці такий підхід непросто, адже він потребує скоординованих зусиль багатьох учених.

Деякі дослідники (Т. Петрова, О. Кримець) у періоді 90-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. виділяють такі напрями (тенденції) розвитку УНТТ і панівні підходи її розроблення:

1. Наслідувальний – тяглість термінотворення за російськомовним зразком: черпання морфем із російських моделей термінотворення (наприклад, *фітомеліоративні* терміни – **водорегулюючі** (замість *водорегулювальні*) насаджень, **переважаюча** (замість *переважна*) структура, **рубка** (замість *рубання*) насаджень, **підсадка** (замість *підсаджування*) чагарників та ін.).

2. Відроджувальний (національний). Розбудовування УНТТ на національному ґрунті, засвідчуючи генетичні особливості мови (рос. *весы* – укр. **терези** (а не *ваги*), *лесопосадка* – **лісосмуга** (а не *лісопосадка*), *разрушение* – **руйнування** (а не *руйнація*) та ін.). Неприйняття чужомовних одиниць й очищення від таких елементів, наприклад: **екватор** – *рівник*, **інцидент** – *випадок*, **управління** – *керування*, **конус** – *стіжок*, **ротатор** – *обертач*, **фільтр** – *цідило* і под.

3. Міжнародний – орієнтування на інтернаціональний характер термінів, зумовлене розпочатим у 2002 р. в Україні процесом гармонізації національних стандартів із міжнародними. Розбудова УНТТ шляхом калькування чужомовних найменувань із позначуваними поняттями – більшою мірою англіцизмів. Наприклад, комп'ютерна термінологія, що в наш час є найдинамічнішою, збагатилася такими одиницями: *viewer* – **в'ювер**, *printer* – **принтер**, *server* – **сервер**, *browser* – **браузер**, *user* – **юзер**; *driver* – **драйвер**; *cartridge* – **картридж**.

Умовні скорочення

НТШ – Наукове товариство імені Т. Шевченка.

ІУНМ – інститут української наукової мови

РУМС – Російсько-український медичний словник

Conventional abbreviations

NTSH – T. Shevchenko Scientific Society.

IUNM is the Institute of Ukrainian Scientific Language

Світова інтеграція й науково-технічний прогрес на початку ХХІ ст. сприяють динамічному розвитку насамперед науково-технічних терміносистем.

4. Компромісний (поміркований). Особливостями цього напрямку розвитку УНТТ є врахування історичних, політичних, світових, а насамперед національних чинників у формуванні її сучасного найприйнятнішого варіанта: уникнення зайвих запозичень і пошуку власномовних відповідників (наприклад, терміни інформатики *loptions* – вибір можливостей, *password* – гасло, *endnote* – прикінцева примітка, *footnote* – присторінкова примітка/) [Петрова; Кримець].

Останніми роками набуває поширення **радикально-реформістський** напрям, суть якого зводиться до того, що вчені-термінологи – представники технічних спеціальностей, прагнучи вдосконалити фахові терміносистеми на основі певних (вдалих чи невдалих) словотвірних моделей, пропонують перенести ці надбання в літературну мову. Представниками цього напрямку є відомі харківські, київські та львівські учені: М. Гінзбург, М. Вакулєнко, М. Зубков, О. Кочерга, В. Моргунюк та ін. У багатьох випадках вони подають слушні думки й пропозиції, роблячи детальну ревізію своїх фахових терміносистем та вносячи корективи в сучасну українську літературну мову. Наприклад: не *військовий*, а **військовик**, не *кримчанин*, а **кримець** (О.Кочерга), не *деревообробний*, а **деревинобробний** (І.Ребезнюк) і под. Нам видається, що цей напрям вимагає окремого аналізу, про що йтиметься в наступних публікаціях.

Висновки. У сучасному українському мовознавстві нормативність будь-якої мовної одиниці визнають на підставі її відповідності продуктивним словотвірним, морфологічним, синтаксичним та іншим моделям української мови. Із розглянутих напрямів терміновпорядкування консервативний залишився лише в словниках періоду радянщини; міжнародно-інтернаціональний, у якому домінує запозичена лексика, у тому числі й англо-американізм, домінує у словниках таких напрямів, як комп'ютерна справа, робототехніка чи інші сучасні наукові галузі. Етнографічний підхід сьогодні посідає чільне місце в словниках, виданих Домом Бураго, оскільки це мовознавчі праці вчених НТШ та в ІУНМ, зокрема й словники того часу.

На сучасному етапі переважає **поміркований підхід**, який передбачає впорядкування терміносистем, враховуючи історичні, національні, соціально-політичні чинники, вдало поєднуючи «своє» і «чуже».

RUMS – Russian-Ukrainian medical dictionary

Література

1. Галин М. Російсько-український медичний словник: Матеріяли до української медичної термінології. 1-ше вид. Київ, 1920. XVIII+144 с.;
2. Ефименко П. По поводу заметки г. Левченка «О русинской терминологии». *Основа*. 1862. Серп. С. 45–52. URL: <https://litopys.org.ua/rizne/rusyny.htm>
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 303 с.
4. Левченко М. Замѣтка о русинской терминологии. *Основа*. 1861. № 7. С. 183–186. URL: <https://litopys.org.ua/rizne/rusyny.htm>
5. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Львів: Кальварія, 1999. 105 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.
7. Петрова Т., Кримець О. Розвиток української науково-технічної термінології сьогодні: напрями і перспективи. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/564866a4-5972-4f7d-917b-c60a3b198373/content>
8. Російсько-український медичний словник. Уклад.: О. Мусій, С. Нечай (Нечаїв), О. Соколюк, С. Гаврилюк. Умань, 1992. 114 с.
9. Фурт Д.В., Дмитрук Л.А. Термінологія: навчальний посібник. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. 172 с.
10. Українська спортивна термінологія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_спортивна_термінологія
11. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.
12. Штепа П. Словник чужослів: Знадібки. Торонто: Іван Гладун і сини, 1978. 452 с.

References

1. Halyn M. (1920) Rosiysko-ukrayinskyu medychnyi slovnyk: Materiialy do ukraiynskoi medychnoi terminolohii [Russian-Ukrainian Medical Dictionary: Materials for Ukrainian Medical Terminology]. 1-she vyd. Kyiv. KHVIII+144 s. [in Ukrainian].
2. Efimenko P. Po povodu zametki g. Levchenka «O rusinskoy terminologii». *Osnova*. 1862. Serp. S. 45–52. URL: <https://litopys.org.ua/rizne/rusyny.htm> [in Russian].
3. Kurylo O. (2004) Uvahy do suchasnoi ukraiynskoi literaturnoi movy [Attention to the Modern Ukrainian Literary Language]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 303 s. [in Ukrainian].
4. Levchenko M. Zametka o rusinskoy terminologii [A note on Ruthenian terminology]. *Osnova*. 1861. № 7. S. 183–186. URL: <https://litopys.org.ua/rizne/rusyny.htm> [in Russian, in Ukrainian].
5. Nakonechna H. (1999) Ukraiynska naukovo-tekhnichna terminolohiia [Ukrainian Scientific and Technical Terminology]. Lviv: Kalvariia. 105 s. [in Ukrainian].
6. Ohiienko I. (2001) Istoriia literaturnoi movy [History of the Ukrainian Literary Language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 440 s. [in Ukrainian].
7. Petrova T., Krymets O. Rozvytok ukraiynskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii sohodni: napriamy i perspektyvy [Development of Ukrainian Scientific and Technical Terminology Today: Directions and Perspectives]. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/564866a4-5972-4f7d-917b-c60a3b198373/content> [in Ukrainian].
8. Rosiisko-ukraiynskiy medychnyi slovnyk (1992) [Russian-Ukrainian Medical Dictionary]. Uklad.: O. Musiy, S. Nechay (Nechayiv), O. Sokolyuk, S. Havrylyuk. Uman. 114 s. [in Ukrainian].
9. Furt D.V., Dmytruk L.A. (2020) Terminolohiia: navchalnyi posibnyk [Terminology: Study Guide]. Kryvyi Rih: DonNUET. 172 s. [in Ukrainian].
10. Ukraiynska sportyvna terminolohiia [Ukrainian sports terminology]. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_спортивна_термінологія [in Ukrainian].
11. Sheveliov Yu. (1998) Ukraiynska mova v pershiy polovyni dvadtsyatoho stolittia [The Ukrainian Language in the first half of the Twentieth Century (1900–1941): State and Status] (1900–1941): Stan i status. Chernivtsi: Ruta. 208 s. [in Ukrainian].
12. Shtepa P. (1978) Slovnyk chuzhosliv: Znadibky [Vocabulary of Foreign Words: Znadibky]. Toronto: Ivan Hladun i syny. 452 s. [in Ukrainian].

PECULIARITIES OF PROCESSING UKRAINIAN TERM SYSTEMS AT THE UURRENT STAGE

Abstract. The article deals with various approaches to organizing professional terminologies in the Ukrainian language from the middle of the 19th century to the present day, from the time when scientific language was sought to be made accessible to the common man, that is, to be translated on a national basis, to the variety of modern trends in organizing terminology. A review of literature and scientific works was carried out, in which the authors touched on certain issues of the development of Ukrainian term systems. However, a complete and consistent description of these processes was not observed, so we consider

it relevant to show such searches in a diachronic aspect. In works on terminology published in the journal «Osнова», in the materials «Notes» or «Collections» of the Scientific Society named after T. Shevchenko, the Institute of Ukrainian Scientific Language, in reviews of the publications of these institutions, populist or international approaches to the introduction of scientific terms were repeatedly mentioned, the opinions of terminological scientists regarding the advantages of one or another approach were given. This problem was touched upon by I. Ohienko and Yu. Shevelyov, whose works were unavailable during the Soviet period for a long time. Only during the years of Independence, they began to gradually open to the general public.

At the current stage of term system research, scientists describe not two, but more approaches to term ordering. However, life does not stand still, and today we have another direction to improve the national modern Ukrainian language - radical reformism. Its representatives are non-philological scientists from Kyiv, Kharkiv, and Lviv. The purpose of the article is to acquaint readers with various approaches in the history of the Ukrainian language to the formation and development of national terminology systems, pointing out their characteristic features, pluses and minuses, to determine the semantic and pragmatic load of each approach, to clarify the leading trends in the creation of professional names.

As a result of the research, it was established: at the current stage, a moderate direction dominates, since the terminology is arranged taking into account historical, political, and national factors, producing the optimal version of the name of the scientific concept. Although in some terminology systems (computer, robotics, mobile communications, sports) borrowed vocabulary prevails, in medicine – the vocabulary of classical languages.

Keywords: term, term system, history of language, arrangement of terminology, Ukrainian language.

© Кочан І., 2023 р.

Ірина Кочан – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; kim1950@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5709-2933>

Iryna Kochan – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Applied Linguistics, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine; kim1950@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5709-2933>